

Bartoš, Jaromír

[Zelený, Jindřich. O logické struktuře Marxova Kapitálu: příspěvek ke zkoumání základních logických otázek současného marxismu]

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. G, Řada sociálněvědná.
1962, vol. 11, iss. G6, pp. 194-196

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/111465>

Access Date: 17. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Je si proto třeba přát, aby o filosofických problémech kybernetiky vycházelo u nás co nejvíce původních prací, schopných pohotově filosoficky zevšeobecňovat nejnovější výsledky vědy o řízení i výsledky její aplikace v různých oblastech vědění.

Ludvík Tošenovský

POZNÁMKY

¹ Srovnej titul základního Wienerova spisu *Kybernetika neboli řízení a sdělování v živých organismech a strojích* (Cybernetics or Control and Communication in the Animal and the Machine, pův. vyd. z r. 1948), české vyd. SNTL, Praha 1960, 152 str.

² *Filosofskije voprosy kibernetiki*, Socekiz, Moskva 1961, 392 str.

³ L. B. Itelson (Baku), *Obsuždenije nužno prodolžit*, Voprosy filosofii, roč. 1962, No. 7, str. 163–167.

⁴ U nás jsou nejpřístupnější tyto systematické učebnice kybernetiky: I. A. Poletajev, *Kybernetika*, SNTL, Praha 1961, 432 str., W. Ross Ashby, *Kybernetika*, MME, sv. 23, Orbis, Praha 1961, 366 str.

⁵ B. S. Ukrajincev, *Informacija i otráženie*, Voprosy filosofii, roč. 1963, No. 2, str. 26–38.

⁶ Srovnej předmluvu k českému vydání Poletajevovy učebnice (viz pozn. č. 5), str. 16.

⁷ Voprosy filosofii, roč. 1960, No. 9, str. 165–166. Podobně skepticky se vyjádřil o těžkostech při zkoumání jiných sociálně vědních problémů. Srovnej také Norbert Wiener, *Kybernetika a společnost* (The Human Use of Human Beings — Cybernetics and Society, pův. vyd. z r. 1950, doplněné z r. 1954), české vydání v nakl. ČSAV, Praha 1963, 220 str.

⁸ Srovnej např. V. Gluškov, ředitel Ústavu kybernetiky AV USSR, *Kybernetika a řízení výroby*, moskevská Pravda, přetištěno v RP ze 17. X. 1962, str. 4.

Jindřich Zelený: **O logické struktuře Marxova Kapitálu** (Praha 1962, nakl. ČSAV, 232 stran)

Kniha Jindřicha Zeleného patří nepochybně k nejzajímavějším v soudobé české filosofické literatuře. Pojednává o problémech, které jsou pro vývoj marxismu velmi důležité, a proto se v posledních letech těší velké pozornosti marxistických filosofů.

K otázkám dialektického myšlení v Marxově Kapitálu existuje dnes řada prací. Sérii monografických pojednání zahájil před lety M. M. Rozen tal prací „Voprosy dialektiky v Kapitale Marksa“ (Moskva 1955); jeho kniha trpí ještě poněkud dogmatismem a je podobně jako mnohé jiné práce Rozen talovy již dosti zastaralá. Z novějších monografií je třeba jmenovat I l j e n k o v o v u práci „Dialektika abstraktnogo i konkretnogo v Kapitale Marksa“ a studie, jejichž autorem je rumunský marxista A. J o j a. U nás se těmto otázkám kromě Zeleného věnoval zejména Josef C i b u l k a. Nadto se naše literatura může chlubit historickými studiiemi o typech vědeckého myšlení vůbec, publikovanými slovenským marxistou Vojtechem Filkornem.

Marxističtí filosofové zabývající se otázkami dialektiky hledají zcela právem svou inspiraci v dílech klasiků. Ještě máme v paměti dobu, kdy marxistická dialektika byla vykládána zjednodušeně a zkresleně pod vlivem některých Stalinových prací. Jde nám proto o to, abychom co nejlouběji poznali dialektiku skutečnosti a chápali ji pravdivě a bez schematizací. Základním zdrojem poučení pro filosofa (i pro jiné vědce) je ovšem skutečnost sama — dění přírodní a společenské, které by mělo mít v marxistické filosofii svůj čím dál tím pravdivější obecný odraz. Kromě zobecňování reálných jevů sarných — zpravidla zprostředkovaného přírodními a společenskými vědami — je ještě jiná cesta k prohloubení našeho pohledu na svět, a to rozbor dialektiky v hlavních dílech klasiků. V dílech klasiků, zejména v největším z nich, Kapitálu, je skryto velké bohatství různotvárných forem dialektického myšlení, na které upozorňoval a k jehož rozboru kdysi vyzýval již Lenin.

V předechozích desetiletích se marxisté soustředili na studium *výkladu a výroků o dialektice* v dílech klasiků, v současné době se marxistická filosofie soustředí na přímé *studium dialektického myšlení* klasiků — tak by bylo možno ve zkratce vyjádřit obrát, ke kterému došlo ve studiu klasiků. Zaměřování pozornosti na rozbor myšlenkových postupů v dílech klasiků má svůj hluboký smysl a pomáhá nám poznat myšlenkové formy a postupy, o nichž bychom se asi dověděli více, kdyby byl Marx napsal svou „Logiku“, jak to kdysi zamýšlel. Zároveň nám rozbor metodiky Kapitálu pomáhá poznat nové rysy objektivní dialektiky.

V dosud nepřilíš četné literatuře o tomto tématu zaujímá kniha námi recenzovaná čestné místo. Její autor měl určitou výhodu proti těm, kde se logicko metodologickou problematikou Kapitálu počali zabývat jako první. Je však třeba říci, že práce Jindřicha Zeleného vyniká

uváženosti závěrů, novostí nových myšlenek i tím, že patří k nejsoustavnějším pokusům o obecnou charakteristiku Marxova vědeckého myšlení.

Kniha začíná úvodním dílem, v němž je řeč o smyslu zkoumání, o dosavadní literatuře a o cílech studie, kterou autor chápe jako příspěvek k poznání logických základů marxistického myšlení. Jádrem knihy je obsáhlý díl druhý, pozůstávající z deseti kapitol. Autor v tomto dílu osvětluje specifický typ analýzy, uplatněné v Kapitálu. Nazývá ji analýzou strukturálně genetickou. Autor konstatuje, že „Marxovi jde o to, pochopit kapitalistický výrobní způsob jako vyvíjející se, vznikající a zanikající strukturu. Teoretický rozbor, který k tomuto cíli směřuje, je jednotná strukturálně genetická analýza“ (str. 32). Domníváme se, že charakteristika Marxovy metody je v podstatě pravdivá a označení terminologicky vhodné.

Svůj výklad o specifických rysech Marxovy metody zahajuje Zelený konfrontací rozborů Ricardových a Marxových. V této kontrapozici vyniká dynamičnost Marxovy koncepce, chápaní jevy vždy v jejich vývoji; Marxova metoda je opravdu strukturálně genetická; Marxovy úvahy se liší od Ricardových ovšem i v jiných ohledech, např. i vyšší schopnosti pronikat od kvantitativního povrchu ekonomických jevů k jejich vnitřní podstatě. O nutnosti pronikat k podstatě jevů mluví Marx sám jako o potřebě najít pojem („Begriff“) zkoumaného jevu. V této poněkud logizujícím způsobem formulované snaze o postižení podstaty zkoumaného jevu lze spatřovat vliv Hegelův, jak Zelený správně ukazuje. Rádi bychom dodali, že v tomto ohledu je s Marxem spřízněn prostřednictvím Hegela i největší duch starověku — Aristoteles. Rozumí se ovšem samo sebou, že Marxovo myšlení je vždy materialistické a že s Hegelem a Aristotelem spojuje Marxe jeho úsilovná snaha o myšlenkové proniknutí k samé podstatě zkoumaného předmětu, která je opakem jakéhokoliv pozitivistického deskriptivismu.

Zelený pokládá „Begriff“ za logickou formu, která je pro Marxovu strukturálně genetickou analýzu podstatná: „„Begriff“ je pro Marxe myšlenkovou reprodukci vnitřního členění, vnitřní struktury předmětu, a to vnitřní struktury v jejím vývoji, v jejím vzniku, existenci a zániku. V pojmu „Begriff“ vypracovává Marx logickou formu, která vnitřně sjednocuje strukturálně genetické hledisko, jak to odpovídá novým logicko-ontologickým dialekticko-materialistickým koncepcím. „Begriff“ znamená rozumové pochopení, myšlenkovou reprodukci, myšlenkové zmocnění se, myšlenkový odraz (Widerspiegelung) předmětu v jeho strukturálně genetické podstatě, tj. strukturálně genetické zákonitosti“ (str. 68 n.).

Pokusíme-li se podat obecnou charakteristiku logiky Marxova myšlení v soulase s typologií, jak se jí např. u nás pokusil podat Vojtech Filkorn, Marxovo myšlení se nám z pochopitelných příčin jeví spíše jako substanciálně-atributivní než jako čistě vztahové, které je příznačné pro pozitivismus. Jak však Zelený ukazuje, Marxovo myšlení není v ničem schématické. Marx je si plně vědom toho, že vlastnosti předmětů se projevují ve vztazích a že vztahy dávají vznik vlastnostem, takže mezi vlastnostmi a vztahy není u Marxe žádná pevná mez. „Substance“ ovšem není u Marxe nic statického. Jak autor knihy uvádí, Marx „chápe podstatu jako rozporný proces, který má vývojové fáze a různé vrstvy hloubky. Ve vědeckém poznávání jde Marxovi hlavně o odhalení zákonů substanciálního pohybu“ (str. 45). „V Marxově Kapitálu nalézáme termín substance použitý . . . ve významu podstatného procesu . . .“ (str. 51). Autor této recenze došel v jiné souvislosti k podobným poznatkům (srov. SbFF, č. G 3, roč. 1959).

Velmi zajímavý je vztah logického a historického v Marxově výkladu. Zelený polemizuje (v kapitole šesté) s některými názory Grišinovými, který o této otázce psal před lety ve Voprosech filosofii (č. 4/1955). Práce Zeleného podává bližší charakteristiku těchto dvou typů zkoumání u Marxe a ukazuje, že při řešení důležitých problémů v Kapitálu bývá zpravidla použito obou postupů (předmět je zkoumán „begrifflich und geschichtlich“), protože logické nebo historické zkoumání samo o sobě by nevedlo k cíli.

Široké metodologické vyznění má rovněž sedmá kapitola, pojednávající o Marxově pojetí kauzálního vztahu. Navazuje kriticky na některé předchozí práce, zejména na studii Cibulkovu (srov. Filos. čas. č. 6/1958). Zelený ukazuje, že „příčina“ a „účinek“ jsou u Marxe pojmy velmi široké a zahrnují několik typů vztahů. Někdy jde o kauzálnost v tradičním („galileovském“) smyslu, někdy jde Marxovi o momenty složitých dialektických vztahů působení a „zprostředkování“. Zelený dochází ke správnému závěru, že problém nelze formulovat jako otázku o Marxově chápání kauzality, nýbrž jako otázku, jak Marx nově chápe determinovanost pohybu. Proto také Zelený uvádí pojmy „příčina“ a „účinek“ v souvislost s teorií rozporu. Výklad o kauzalitě v knize Jindřicha Zeleného patří ke kapitolám, při jejichž četbě litujeme, že nám toho autor řekl méně, než bychom si byli přáli. Přesto je třeba konstatovat, že jak Zelený, tak i jiní autoři píšící v naší době o otázkách kauzality přinesli řadu nových myšlenek, takže práce vyšlé před několika lety jsou již dosti antikvované, zejména pokud jde o práce popularizační a studijní příručky, které často obsahují názory ne právě nejnovější.

Poslední tři kapitoly druhého dílu ustupují svým významem ve srovnání s předchozím výkladem poněkud do pozadí. Osmá kapitola je věnována úloze axiomatizovatelného formálně-logického a matematického vyvozování v Marxově analýze. Rozborem úvah z první kapitoly třetího dílu Kapitálu se ukazuje, že postup Marxova vyvozování nelze převést na běžná formálně-logická schémata; v druhé části kapitoly se ukazuje, že Marx přisuzuje matematickému vyvozování přiměřený význam — na rozdíl od Hegela, který matematiku pro její kvantitativismus podceňoval. Hodnotu kapitoly poněkud snižuje ne tak skutečnost, že její závěry jsou předem očekávatelné, jako spíše to, že je založena na nepříliš rozsáhlém materiálu a že celý problém je formulován dosti úzce. Otázka formálně-logické axiomatizovatelnosti v Marxově myšlení a v marxistickém myšlení vůbec je nepochybně obtížná a bude ji třeba řešit v dalších pracích.

Kapitoly devátá a desátá podávají výklad o vztahu mezi jevem a podstatou v Marxově zkoumání a o analyticko-syntetickém charakteru zobrazování. Přestože jde o kapitoly dobře zpracované, nových poznatků není mnoho, patrně proto, že v tomto ohledu mají Marxovy úvahy již známé rysy tvůrčího vědeckého myšlení.

V posledním, třetím dílu knihy se autor snaží formulovat některé zobecňující závěry o marxisticko-leninském typu vědeckého myšlení. V úvodní kapitole ukazuje, že způsob Marxova zkoumání je ovlivněn některými specifickými okolnostmi. Marx přihlíží při výběru metod ke zkoumané látce, k tomu, v jakém vývojovém stadiu je zkoumaný předmět a v jakém stadiu je i jeho vědecké poznávání.

Poslední kapitoly monografie jsou spíše nárysem dalšího pracovního programu a úvahami o tematické a úkolech marxistického vědosloví. Je to otázka důležitá a aktuální, jak to např. dosvědčuje konference teoretiků vědecké metodologie, konaná nedávno v Kijevě (viz Voprosy filosofii, č. 10/1962). Na otázku o zobecnitelnosti postupu Marxova Kapitálu odpovídá Zelený s velkou zdrženlivostí. Do značné míry vlastně přenechává odpověď úsudku čtenářů.

Jak jsme se snažili ukázat, kniha Jindřicha Zeleného je práce o vysoké teoretické úrovni. Je soustavnější a obsáhlejší než většina prací věnovaných tomuto tématu a obsahuje mnoho nových a přesvědčivě podaných poznatků (v naší recenzi jsme mohli referovat jen o některých z nich). Není ovšem vyčerpávající interpretací metodiky myšlení Marxova Kapitálu případně dialektického myšlení vůbec.

V rámci dobového kontextu je nesporně možno hodnotit knihu jako tvůrčí počin napomáhající postupně překonat dogmatické reliktu v chápání subjektivní a objektivní dialektiky a dále rozvíjet marxistickou dialektickou metodu. Zkoumat dialektiku myšlení v dílech klasiků je nesporné. Práce věnované analýze děl klasiků jsou však právě v naší době významné a mají značně progresivní charakter, protože proti schematickým postupům a mylným názorům, neprávem se odvolávajícím na klasiky, staví obrazy opravdového tvůrčího marxistického myšlení. Škoda, že z našich filosofů se jich tak málo věnuje těmto otázkám. *Jaromír Bartoš*

Keynes a současné rozpory americké ekonomiky (Praha, NPL, 1961, str. 192).

Nepočtená překladová literatura z děl marxistických i pokrokových ekonomů z kapitalistických zemí byla u nás v roce 1961 obohacena prací amerického ekonomu G. Siskinda, jež je kritikou keynesovství a jeho uplatnění v ekonomice Spojených států. Autor knihy žije nyní celou řadu let v Polsku, a tam i kniha nejprve vyšla. To má jistý význam i pro pochopení knihy. Siskind totiž hovoří o postoji amerických marxistů ke keynesovství jaksi „v třetí osobě“, jako by k nim nepatřil, a to plyne jen z jeho místní odloučenosti od amerických poměrů. Sám v práci stojí samozřejmě důsledně na marxistických pozicích.

Siskind si pro svou práci vytkl velmi náročný úkol, zejména vzhledem k rozsahu knihy. Šlo mu zvláště o to, aby ukázal vliv keynesovství na americký politický život, přitom se zvláštěm zřetelem na požadavky odborů, v čemž je zahrnut i vliv keynesovství na dělnictvo. Zároveň autor zkoumá nové rysy, jichž Keynesova teorie nabyla v dnešní americké buržoazní ekonomické teorii. Po této stránce představuje tedy Siskindova práce jakýsi protějšek k starší práci britského ekonomu J. Eatona *Marx proti Keynesovi*, jež analogicky zkoumá postavení keynesovství v poválečné Velké Británii. Nevelký rozsah knihy autorovi nedovolil, aby rozebral Keynesovu teorii v plném rozsahu, a přinutil jej, aby se omezil jen na rozbor základních myšlenek. Čtenář, který by v práci hledal důkladné poučení o Keynesově teorii, je tedy nenajde a udělá lépe, obrátí-li se např. k hutné práci Bljuminové *O soudobé buržoazní politické ekonomii*, neboť Siskindova kniha vlastně již předpokládá obecné vědomosti o Keynesovi. Zato čtenář, který hledá poučení o dnešním významu keynesovství ve Spojených státech, je v této práci skutečně najde.

V první kapitole se autor zabývá obecně historickým zařazením Keynesovy teorie do proudů moderní buržoazní ekonomické teorie. Ukazuje, že tato teorie je plodem krize let 1929—1933